

Η γεωστρατηγικής σημασίας γεωγραφική θέση
των διαύλων νότιας Πελοποννήσου – Κυθήρων –
Αντικυθήρων – Κρήτης για το «Κράτος της Θεσσα-
λονίκης» και το «Κράτος των Αθηνών» (1915-1917)

Με την εισήγηση αυτή προσεγγίζω όψεις της γεωστρατηγικής σημασίας γεωγραφικής θέσης των διαύλων του νοτιοδυτικού Αιγαίου κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Το ειδικό ενδιαφέρον της μελέτης επικεντρώνεται κυρίως στην πολιτική κρίση των ετών 1915-1917 και στη συγκυρία του Εθνικού Διχασμού, η οποία επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον εθνικό και τον ευρύτερο ευρωπαϊκό πολιτικό ορίζοντα. Κεντρική θέση κατέχει το γεγονός της προσχώρησης των Κυθήρων και των Αντικυθήρων (29 Δεκεμβρίου 1916) στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης», κράτος του οποίου προΐστατο ο Ελευθέριος Βενιζέλος μετά την πολιτική σύγκρουσή του με το βασιλιά Κωνσταντίνο, το σχηματισμό βενιζελικής προσωρινής κυβέρνησης στα Χανιά και την εγκατάστασή της, στη συνέχεια, στη Θεσσαλονίκη (26 Σεπτεμβρίου 1916). Στο πλαίσιο αυτό, ερευνάται επίσης η σημασία της πολιτικής στήριξης από τους κατοίκους των Αντικυθήρων του «Κράτους της Θεσσαλονίκης», η οποία και πραγματοποιείται με εσωτερικές διεργασίες και δημόσια ομολογία των τοπικών παραγόντων και αρχών, που υποκινούνταν όμως από τις πολιτικές και στρατιωτικές δυνάμεις της Γαλλίας, οι οποίες περιπολούσαν ανοικτά

* Ομότιμος καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Διδακτικής της Ιστορίας. Οδός Αραχώβης 28, 106 81 Αθήνα. E-mail: gleon@primedu.uoa.gr

της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής τους. Κατά την περίοδο αυτήν της πολιτικής αναταραχής οι κάτοικοι των Αντικυθήρων έτυχαν της πολιτικής και στρατιωτικής προστασίας των Γάλλων, ενώ και για τα Κύθηρα είχε κριθεί από τους ιθύνοντες της βενιζελικής παράταξης ότι ήταν αναγκαίο για τους κατοίκους της να τεθούν υπό την άμεση πολιτική και στρατιωτική προστασία των βρετανικών δυνάμεων της περιοχής, που είχε όμως ως συνέχεια, την αυτονομήσή τους. Η νέα κατάσταση φάνταζε ωστόσο δυναμική και προκρούστρια. Σε κάθε περίπτωση οι δύο σύμμαχες ευρωπαϊκές χώρες είχαν αποφασίσει να κατοχυρώσουν τον πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο των διαύλων νότιας Πελοποννήσου – Κυθήρων – Αντικυθήρων – Κρήτης με σημείο αναφοράς, λόγω της στρατηγικής τους σημασίας, τα δύο νησιά.¹

Η ευρωπαϊκή διάσταση της συγκεκριμένης πολιτικής εξέλιξης στην περιοχή των νησιών των Κυθήρων και των Αντικυθήρων (προσχώρηση δηλαδή των νησιών στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης» και «Αυτονομία των Κυθήρων», διαφοροποίηση των κατοίκων των Αντικυθήρων από τους κατοίκους των Κυθήρων με μια μορφή ουδετεροποιημένης πολιτικής στάσης) όπως και η επιμέρους σημασία αντικειμενικών λόγων πρόκλησης του συγκεκριμένου πολιτικού ζητήματος στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή είναι εμφανής. Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν όμως στο μεταξύ στην ελληνική επικράτεια και οδήγησαν στη θεσμική κατάργηση της Αυτονομίας Διοικήσεως των Κυθήρων, με την επαναφορά τους τον Ιούνιο του έτους 1917 στο ενιαίο ελληνικό κράτος, δηλώνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, κατά την περίοδο αυτή, της γεωστρατηγικής σημασίας γεωγραφικής θέσης των συγκεκριμένων διαύλων του νοτιοδυτικού Αιγαίου. Για το «Κράτος της Θεσσαλονίκης» η απώλεια της Κρήτης, με τον επιχειρησιακό έλεγχο των διαύλων από την Τριπλή Συμμαχία, θα σήμαινε αποδυνάμωση του «Κράτους της Θεσσαλονί-

¹ Αρχείο Παναγιώτη Τσιτσιλία (Α.Π.Τ.), Ανέκδοτα έγγραφα που αφορούν στην «Αυτόνομον Διοίκησιν των Κυθήρων» και στα Αντικύθηρα κατά την περίοδο του «Εθνικού Διχασμού» και σε σχετικά ζητήματα της ευρωπαϊκής διπλωματίας της περιόδου 1916-1917, *passim*.

κης». Η Πελοπόννησος ελεγχόταν από τους βασιλικούς και φαινόταν απόλυτα καθοδηγούμενη από το «Κράτος των Αθηνών».

Με βάση τα δεδομένα αυτά, στους στόχους της μελέτης εντάχθηκε ο προσδιορισμός της σημασίας της γεωγραφικής θέσης των νησιών Κυθήρων και Αντικυθήρων καθώς και, σε σχέση με αυτήν, των γεωστρατηγικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή των αντιμαχόμενων ευρωπαϊκών συνασπισμών και συμμαχιών, της Εγκάρδιας ή Τριπλής Συνεννόησης (Entente Cordiale) και των Κεντρικών Αυτοκρατοριών ή Τριπλής Συμμαχίας. Η αγωνία και των δύο επικεντρωνόταν, στο πλαίσιο της κρίσιμης αντιπαράθεσης στο εσωτερικό της χώρας των δύο πολιτικών παρατάξεων (βασιλικών και βενιζελικών) στην εξασφάλιση του ελέγχου του διαύλου Πελοποννήσου – Κρήτης. Η αντιπαράθεση εκείνη την περίοδο βενιζελικών και βασιλοφρόνων για τη συγκεκριμένη περιοχή (Κύθηρα και Αντικύθηρα) οδήγησε στη διαμόρφωση μιας άτυπης πολιτικής στάσης και συμφωνίας, που είχε ως συνέπεια ανάμεσα στη «βασιλική» και τη «βενιζελική» παράταξη την εξισορρόπηση των πολιτικών δυνάμεων και επιρροών στην ευρύτερη ελληνική επικράτεια. Τα δεδομένα που διαμόρφωσαν εκατέρωθεν των νησιών δύο διαφορετικές πολιτικές οντότητες (τη «βασιλόφρονα» Πελοπόννησο και τη «φιλοβενιζελική» Κρήτη) παρέσυραν τελικά αυτά στη δίνη του ανταγωνισμού τους. Αν τα νησιά των διαύλων αυτών δεν περιλαμβάνονταν σε ένα ευρύτερο σχέδιο πολιτικής και στρατιωτικής συνεργασίας των συμμάχων δυνάμεων, της Εγκάρδιας δηλαδή Συνεννόησης, με το «Κράτος της Θεσσαλονίκης», ελλόχευε ο κίνδυνος της επικράτησης του «Κράτους των Αθηνών», με συνέπεια την επιρροή και εξάρτηση της ελληνικής πολιτικής του ενιαίου ελληνικού κράτους από την «Τριπλή Συμμαχία» (Κεντρικές Αυτοκρατορίες).

Είναι άξιο να σημειωθεί ότι ο θαλάσσιος χώρος γύρω από τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα εχρησιμοποιείτο ήδη πριν από το Διχασμό ως βάση εξόρμησης γερμανικών υποβρυχίων. Με ενδεχόμενη επικράτηση στα νησιά των οπαδών του «Κράτους των Αθηνών», των οπαδών της φιλοβασιλικής παράταξης, οι οποίοι, τουλάχιστον μέχρι την έναρξη της εθνικής κρίσης, υπερείχαν αριθμητικά έναντι των

φιλοβενιζελικών, τα νησιά θα περνούσαν στον απόλυτο έλεγχο των δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας. Καθοριστικές γι' αυτό πρόβαλλαν την περίοδο αυτήν οι πολιτικές πρωτοβουλίες του Κυθήριου Παναγιώτη Κ. Τσιτσιλια, Διευθυντή των γραφείων της «Εθνικής Άμυνας»² στην Αθήνα, προσωπικού φίλου και στενού συνεργάτη του Ελευθερίου Βενιζέλου.³

Ο Παναγιώτης Τσιτσιλιας, οργανωμένο στέλεχος της βενιζελικής παράταξης, είχε τύχει της εμπιστοσύνης του κρητικού πολιτικού. Η μακρά πολιτική του εμπειρία και δημόσια δράση του αξιολογήθηκε από αυτόν και την παράταξή του, γι' αυτό και αξιοποιήθηκε κατά την περίοδο της πολιτικής αυτής κρίσης. Ως Κυθήριος και συνειδητός υποστηρικτής της πολιτικής Βενιζέλου, είχε επιτύχει ώστε να τυγχά-

2 Η συγκρότηση της Επαναστατικής Επιτροπής της Εθνικής Άμυνας αποφασίστηκε σε συσκέψεις των ηγετικών στελεχών των φιλελευθέρων το Δεκέμβριο του 1915. Το κείμενο υπέγραψαν οι Π. Αργυρόπουλος, Α. Ζάννας, Δ. Δίγκας, Κ. Αγγελάκης, Ν. Δούμας και Ν. Μάνος (Γ. Αναστασιάδης, «Από την Εθνική Άμυνα στην κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης», *Ε Ιστορικά* (2000), σ. 10).

3 Το Αρχείο Π. Τσιτσιλια (Α.Π.Τ.) είχε στην κατοχή του ο αείμνηστος Δημήτριος Λ. Κόμης, στον οποίο το παραχώρησε η οικογένεια Άρη Παναγιώτη Τσιτσιλια. Ο Δημήτριος Κόμης μου επέτρεψε τη μελέτη του αρχείου και μου πρόσφερε ένα πλήρες φωτοαντιγραφημένο corpus των εγγράφων του, τα οποία προτίθεμαι να παρουσιάσω σε αυτοτελή έκδοση μαζί και με συμπληρωματικό αρχειακό υλικό που έχω συγκεντρώσει για το ίδιο θέμα από αρχεία του εσωτερικού και του εξωτερικού καθώς και σε δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής που δεν περιλαμβάνονται στο αρχείο του Άρη Παναγιώτη Τσιτσιλια. Τα περιεχόμενα του Αρχείου της «Αυτονόμου Διοικήσεως των Κυθήρων» περιλαμβάνονται σε δέκα φακέλους. Ο πρώτος φάκελος περιέχει την «Εισηγητική έκθεση επί των πεπραγμένων», υπομνήματα, πίνακα των διαταγμάτων της Αυτονομίας κ.ά. Στο δεύτερο φάκελο φυλάσσονται τα «Πρακτικά της Αυτονόμου Διοικήσεως και τα διοριστήρια των συμβούλων» της, ενώ στον τρίτο έχουν, κυρίως, ταξινομηθεί διάφορες προκηρύξεις. Τα διατάγματα της Αυτονόμου Διοικήσεως των Κυθήρων και δημοσιεύματα του Τύπου περιλαμβάνονται στον τέταρτο και πέμπτο φάκελο αντίστοιχα. Ο έκτος φάκελος περιέχει τα διατάγματα κατάταξης των χωροφυλάκων της Αυτονόμου Διοικήσεως. Όσα αφορούν στην «υπόθεση των Αντικυθήρων» ανευρίσκονται στο φάκελο 7, ενώ στο φάκελο 8 υπάρχουν προκηρύξεις προς το «λαό της Αυτονόμου Διοικήσεως των Κυθήρων». Ο φάκελος 9 περιλαμβάνει τα έγγραφα που αφορούν γενικά στην «Αλληλογραφία της Αυτονόμου Διοικήσεως», ενώ, ειδικότερα, τα «τηλεγραφήματα» με ποικίλο περιεχόμενο ευρίσκονται στο φάκελο 10.

νει αναγνώρισης από μεγάλο αριθμό συντοπιτών του, μόνιμων κατοίκων των νησιών και των Κυθήριων των παροικιών του Πειραιά και της Αθήνας. Η προσωπικότητα αυτή, στηριζόμενη στη συγκυρία του Εθνικού Διχασμού και σε μια ευκαιριακή δυναμική των βενιζελικών των Κυθήρων, που δεν ήταν όμως συνέπεια της υποστήριξης του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού στο νησί, επέτυχε να επιβληθεί πολιτικά και να ανατρέψει τις θεσμοθετημένες λειτουργίες των τοπικών υπηρεσιών του κράτους.⁴

Σε δύο παλαιότερες μελέτες μου, δημοσιευμένες σε πρακτικά διεθνών συνεδρίων, με έχει απασχολήσει το θέμα με τους εξής τίτλους: «Παναγιώτη Κ. Τσιτσιλία: Ανέκδοτο αρχείο της “Αυτονόμου Διοικήσεως των Κυθήρων”. Περιεχόμενα, συμπληρώσεις και άμεσες προοπτικές έκδοσής του» και «Η προσχώρηση των Κυθήρων στο “Κράτος της Θεσσαλονίκης” και η αυτονομία τους (1916-1917) – Η ευρωπαϊκή διάσταση του πολιτικού εγχειρήματος». Στην πρώτη αναδεικνύεται η προσωπικότητα του Παναγιώτη Κ. Τσιτσιλία, πρωτεργάτη, σε εθνικοτοπικό επίπεδο, της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης που διαμορφώθηκε στα Κύθηρα και στα Αντικύθηρα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα.⁵ Στη δεύτερη αναδεικνύεται η ευρωπαϊκή διάσταση του πολιτικού εγχειρήματος και επιχειρείται με συντομία να φωτιστούν οι κύριες όψεις του γεγονότος της προσχώρησης των Κυθήρων στο «Κράτος της Θεσσαλονίκης» καθώς και η εθνική τους επιμέρους σημασία.⁶ Σε αυτές τις εργασίες παρουσιάζονται και αξιολογούνται ανέκδοτες αρχειακές πηγές αναφορικά με το θέμα, ένα πλούσιο αρχειακό υλικό που φωτίζει ευρύτερα την πολιτική κρίση των ετών 1915-1917.

4 Α.Π.Τ., ό.π., (φak. 5 και *passim*).

5 Γ. Ν. Λεοντίνης, «Παναγιώτη Κ. Τσιτσιλία: Ανέκδοτο αρχείο της “Αυτονόμου Διοικήσεως των Κυθήρων”. Περιεχόμενα, συμπληρώσεις και άμεσες προοπτικές έκδοσής του», Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Επιστημονική Έρευνα στα Κύθηρα*, έκδ. Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων, Κύθηρα 2008, σ. 15-31.

6 Γ. Ν. Λεοντίνης, «Η προσχώρηση των Κυθήρων στο “Κράτος της Θεσσαλονίκης” και η αυτονομία τους. Η ευρωπαϊκή διάσταση του πολιτικού εγχειρήματος», *Πεπραγμένα Θ’ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001)*, τόμ. Γ1, Ηράκλειο 2006, σ. 321-333.

Η «Αυτονομία των Κυθήρων» επινοήθηκε στη διαδρομή των εξελίξεων για να καταστεί το νησί δυναμικό εξάρτημα του «Κράτους της Θεσσαλονίκης» και στρατηγικό ιδιαίτερα σημείο αναφοράς, μαζί με τα Αντικύθηρα, της Αντάντ για κάθε ενδεχόμενη προέλαση στρατιωτικών δυνάμεων της Τριπλής Συμμαχίας προς Νότον με στόχο την αποδυνάμωση του «Κράτους της Θεσσαλονίκης». Τα Κύθηρα και τα Αντικύθηρα βρίσκονται πλησιέστερα προς την Πελοπόννησο σε σχέση με την Κρήτη, τον προμαχώνα του «Κράτους της Θεσσαλονίκης» στη νότια Ελλάδα, και ήταν επόμενο οι βενιζελικοί να τα βλέπουν ως προέκταση της Κρήτης και στρατηγικά σημεία αναφοράς της περιοχής στο δίαυλο Πελοποννήσου – Κρήτης τη στιγμή που η Πελοπόννησος ήταν άμεσα ελεγχόμενη από το «Κράτος των Αθηνών».

Σημειώνω ότι η σημασία της «Αυτονομίας των Κυθήρων» και της φαινομενικά ουδέτερης πολιτικής στάσης των Αντικυθήρων δεν έχουν από τους μελετητές της ιστορίας αυτής της περιόδου συνυπολογισθεί στους παράγοντες που αφενός συνδιαμόρφωσαν τη συγκυρία της πολιτικής κρίσης των ετών 1915-1917, το διχασμό δηλαδή των Ελλήνων, όπως και του τερματισμού της πολιτικής αυτής κρίσης. Συγκεκριμένα, δεν εντοπίσθηκε η πολιτική αξία του γεγονότος και η σημασία του γεωγραφικού περιβάλλοντος, καθώς για τις διχοτομημένες εκείνην την περίοδο πολιτικές δυνάμεις και τους αντίστοιχους ευρωπαϊκούς στρατιωτικούς συνασπισμούς, ο έλεγχος των διαύλων μέσω των κατοικημένων και με σφύζουσα, την περίοδο εκείνη, ζωντάνια νησιών αυτών ήταν πρωταρχικής σημασίας. Αν και το γεγονός της πολιτικής αυτονομίας των Κυθήρων απασχόλησε επί πολύ και ανησύχησε τα εμπλεκόμενα στα γεγονότα στελέχη και των δύο παρατάξεων, όπως και των ευρωπαϊκών συμμαχιών, εντούτοις η ιστοριογραφία δεν είχε εντοπίσει και συνυπολογίσει μέχρι σήμερα το γεγονός αυτό στους αποφασιστικής σημασίας πολιτικούς και γεωπολιτικούς παράγοντες.

Η σχετική με τα γεγονότα αρχειακή τεκμηρίωση καθώς επιπλέον και η επικείμενη έκδοση του Αρχείου της «Αυτονομίας των Κυθήρων», που ευελπιστώ να φέρω σε πέρας προς τα τέλη του 2009,

< εξεδόθη;

αναδεικνύουν και άλλες πλευρές της κρίσιμης περιόδου του Εθνικού Διχασμού. Περιορίστηκα εδώ να συμβάλλω στην ανάδειξη της περιβαλλοντικής σημασίας των ιστορικών γεγονότων, η οποία, για κάθε περίπτωση σχετικών μελετών, δεν μπορεί να συντελείται περιστασιακά ή και να αγνοείται παντελώς.⁷ Πιο συγκεκριμένα, με την παρούσα εισήγηση επιχείρησα την εκπλήρωση των στόχων που ανωτέρω εξέθεσα, δίνοντας έμφαση στο γεωγραφικό-περιβαλλοντικό παράγοντα και στην εσωτερική, κοινωνική και πολιτική κατάσταση των νησιών όπως και στη δυναμική της ευρωπαϊκής διπλωματίας κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, μιας κρίσιμης περιόδου της ελληνικής πολιτικής ζωής και ιστορίας. Οι εργασίες που αναφέρθηκαν, μαζί με την παρούσα, θα αποτελέσουν τον εισαγωγικό πυρήνα της έκδοσης του αρχείου της «Αυτονομίας των Κυθήρων» (1916-1917) όπως και των πολιτικών την ίδια περίοδο διεργασιών των κατοίκων των Αντικυθήρων.⁸

7 Γ. Ν. Λεοντίνης, *Διδακτική της Ιστορίας. Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις «Ινστιτούτο του βιβλίου» – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, σ. 41 κ.ε.

8 Το χρονικό των γεγονότων έχει περιληφθεί από τον Παναγιώτη Κ. Τσιτσιλια, έναν από τους πρωταγωνιστές σε εθνικοτοπικό επίπεδο της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης που διαμορφώθηκε στα Κύθηρα και στα Αντικύθηρα κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, στο δεύτερο τόμο βιβλίου του (βλ. *Ιστορία των Κυθήρων*, έκδ. Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, τόμος Β', Αθήνα 1994, σ. 279-301).

